

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-39>

УДК 330.111.62(477)

ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ OWNERSHIP RELATIONS IN UKRAINE

Григорук Анатолій Ананійович

кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4200-4440>

Литвин Любов Мирославівна

кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3850-6587>

Hryhoruk Anatoliy, Lytvyn Lyubov

Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk

У статті розглянуто відносини власності в контексті їх місця і ролі в економіці України. Визначено власність, як стержень економічної системи, безпосередньо впливає на процеси в ринковій економіці України. Зазначено, що відносини власності виникають внаслідок відносин між людьми, групами людей, державою тощо з приводу з приводу привласнення об'єктів власності й перш за все засобів виробництва та його результатів. Висвітлено так звану триаду власності яка визначається трьома основними правочинностями – володіння, користування і розпорядження. Охарактеризовано сутність поняття «власність» з економічної та юридичної точки зору. Визначено власність як складну і багатогранну категорію. Висвітлено основні типи і форми власності в економіці України. Зазначено, що сьогодні в Україні відбуваються істотні перетворення у відносинах власності, а для стабільності економічної системи суспільства повинні бути присутні всі типи, види та форми власності.

Ключові слова: власність, відносини власності, право власності, типи власності, форми власності.

В статье рассмотрены отношения собственности в контексте их места и роли в экономике Украины. Определена собственность, как стержень экономической системы, который непосредственно влияет на процессы в рыночной экономике Украины. Отмечено, что отношения собственности возникают в результате отношений между людьми, группами людей, государством и т.д. по поводу присвоения объектов собственности и прежде всего средств производства и его результатов. Освещено так называемую триаду собственности, которая определяется тремя основными правомочностями – владение, пользование и распоряжение. Охарактеризовано сущность понятия «собственность» с экономической и юридической точки зрения. Определено собственность как сложную и многогранную категорию. Освещены основные типы и формы собственности в экономике Украины. Отмечено, что сегодня в Украине происходят существенные преобразования в отношениях собственности, а для стабильности экономической системы общества должны присутствовать все типы, виды и формы собственности.

Ключевые слова: собственность, отношения собственности, право собственности, типы собственности, формы собственности.

The article considers property relations in the context of their place and role in the economic system. Property is defined as the core of the economic system that directly affects the processes in the market economy of Ukraine. It is noted that property relations arise as a result of relations between people, groups of people, the state, etc. regarding the appropriation of property and, above all, the means of production and its results. The so-called triad of property which is defined by three basic legalities – possession, use and the order is covered. The essence of the concept of "property" from the economic and legal point of view is described. It is noted that the legal aspect of ownership is realized through the right of ownership. The differences between them and the close interaction and interconnectedness are emphasized. Property is defined as a complex and multifaceted category that expresses the whole set of social relations – economic, social, legal, political, national, moral and ethical, religious, and so on. The main types and forms of ownership in the economy of Ukraine are described. It is noted that today in Ukraine there are significant changes in property relations, and for the stability of the economic system of society must be

present all types, types and forms of ownership. It is highlighted that property in Ukraine comes in the following forms: state, private, individual, collective, intellectual, mixed. Forms of ownership are equal and the state creates equal conditions for their development and protection. It is noted that property develops under the influence of the laws of the general civilization process. It is noted that the role of information and intellectual property is growing today. Knowledge becomes the main source of economic development. It is highlighted that information as a carrier of knowledge becomes the object of purchase and sale and in countries the competition for private possession of information intensifies. Intelligence, knowledge and creative potential of man must now become the determining factors in the development of Ukrainian society, and the state must support and protect intellectual property.

Keywords: property, property relations, property right, types of property, forms of ownership.

Постановка проблеми. Відносини власності у різні часи отримували різне змістове наповнення, яке залежало від історичних обставин, соціальної атмосфери в суспільстві. Реформування відносин власності у 1990-тих роках не врятувало українське суспільство від сильних економічних негараздів: підприємства банкрутували, населення продавало за безцінь свої приватизаційні майнові сертифікати і народ власником не став, з'явилися олігархи, відбулося майнове розшарування суспільства. Відносини власності потребують нових підходів тому, що прослідковується слабкість і нестабільність у їх становленні протягом років незалежності. У науковій літературі існує велика кількість поглядів щодо визначення понять: власність, відносини власності, право власності тощо. Цим зумовлюється необхідність додаткових досліджень відносин власності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відносин власності розглядають практично всі відомі вчені, але з різних позицій, зокрема: Базилевич В., Геєць В., Гальчинський А., Лукінов І., Чухно А., Доманенко М., Зюзь Д., Магденко О., Мандибур В., Рубаник В. Науковці визначають, що власність у системі відносин є базовою складовою, яка відображає, в першу чергу, відношення в суспільстві щодо привласнення основних засобів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте питання, які пов'язані з визначенням і оцінкою основних проблем власності, тенденцій розвитку та напрямів удосконалення відносин власності в Україні, потребують подальшого дослідження і опрацювання.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті стало визначення сутності, типів, форм власності і відносин власності в умовах сучасного функціонування ринкової економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відносини власності повинні становити фундамент економічної системи. Вони завжди були основою у суспільстві, навколо якої формувались і розвивались всі інші суспільні відносини. Влас-

ність – багатомірна категорія, яка виражає всю сукупність суспільних відносин – економічних, соціальних, правових, політичних, національних, морально-етичних, релігійних тощо.

Привласнення матеріальних та духовних благ у різних економічних системах складає суть соціально-економічних відносин, що виражаються категорією “власність”. Проте серед вчених економістів досі немає єдності в трактуванні відносин власності.

Найдискусійнішим в наш час економічним визначенням власності є таке: власність – це відношення між людьми з приводу речей. Певною мірою це визначення відбиває саме економічний, а не правовий, соціальний чи якийсь інший аспект власності. Найчастіше поняття «власність» ототожнюють з привласненням. Відносини привласнення в багатьох концепціях власності вважаються базовими. Привласнення вказує, кому належать блага, як вони розподіляються і з якою метою використовуються.

Відносини власності визначають:

- спосіб поєднання робочої сили із засобами виробництва;
- специфічність дій економічних законів певної економічної системи;
- цілі та мету виробництва;
- характер розподілу і споживання створеного продукту;
- соціальну структуру суспільства;
- панівну систему політичної та економічної влади [2, с. 105; 5, с. 68].

Категорія «власність» використовують у двох значеннях: економічному та юридичному.

З економічного погляду власність – це, з одного боку, відносини між людьми з приводу привласнення засобів і результатів виробництва, а з іншого – спосіб поєднання робочої сили із засобами виробництва [2, с. 105].

Відносини власності утворюють певну систему, що містить у собі три види відносин:

- відносини з приводу привласнення об'єктів власності,
- відносини з приводу економічних форм реалізації об'єктів власності,

– відносини з приводу господарського використання об'єктів власності [5, с. 69].

Відносини власності виявляються через суб'єкти та об'єкти власності.

Об'єкти власності – це все те, що можна привласнити чи відчужити: засоби виробництва в усіх галузях економіки, нерухомість, предмети особистого споживання та домашнього вжитку, гроші, цінні папери, дорогоцінні метали та вироби з них, інтелектуальна власність, культурні та історичні цінності.

Суб'єкти власності – це персоніфіковані носії відносин власності: держава в особі органів державного управління, муніципалітети (органи місцевого управління та самоврядування), юридичні особи, окрема особа (індивідуум) – людина як носій майнових і немайнових прав та обов'язків.

З юридичного погляду власність характеризує майнові відносини з приводу привласнення та використання людиною матеріальних і духовних цінностей.

Юридичний аспект власності реалізується через право власності. Право власності – це сукупність узаконених державою прав та норм економічних взаємовідносин фізичних і юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення й використання об'єктів власності. Це положення закріплюється державами на законодавчому рівні.

Право власності визначається ще з часів римського права трьома основними правочинностями – володіння, користування і розпорядження. Це так звана тріада власності. У XVII ст. розвиваючи це положення Дж. Локк писав, що кожна людина володіє певною власністю, що замикається на її власній особистості, на яку ніхто, крім неї самої, не має жодних прав... Людина як господар над собою і як володар власної особистості, її дій та її праці, у такій якісній визначеності містить у собі найважливішу основу власності [7, с. 277, 287]. Саме це закріплено у ст. 41 Конституції України: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [1].

Володіння – головна передумова власності. Але саме по собі володіння ще не означає власності в її повному економічному змісті. Володіти можна і пасивно. Володіння тільки фіксує об'єкт власності, визначає його конкретно. Володіння цінне тим, що дає можливість розпоряджатися майном.

Користування – це відносини до об'єкту використання, спрямовані на отримання з

нього корисного ефекту, при цьому реалізується ідея корисності, яка є абсолютним стимулом еволюції як виробництва конкретних цінностей, так і соціально-економічного розвитку суспільства.

Розпорядження – вища і всеохоплююча категорія прав власності, яка передбачає, що розпорядник об'єкта є його повним власником, отже, має право самостійно вирішувати долю певного об'єкта (використовувати, продавати, обмінювати, здавати в оренду, дарувати, ліквідувати тощо) або делегувати таке право іншим суб'єктам ринкової системи.

Таким чином, власність як юридична категорія відображає законодавче закріплення економічних відносин між фізичними і юридичними особами з приводу володіння, користування й розпорядження об'єктами власності через систему юридичних законів і норм.

Власність – це відношення особи (суб'єкта) до належної їй речі (об'єкта) як до своєї, котре виражається у володінні, користуванні і розпорядженні нею, а також в усуненні втручання всіх третіх осіб у ту сферу господарського панування, на яку поширюється влада власника [4, с. 28]. Первинною потрібно вважати економічну категорію власності, а юридичну похідною [6, с. 106].

Отже, власність – це сукупність відносин між суб'єктами господарювання з приводу володіння, користування, розпорядження та привласнення засобів виробництва і його результатів [3, с. 57].

Власність є стрижнем системи економічних відносин суспільства. Стабільність розвитку економічної системи залежить від наявності у ній таких форм власності, які б у найбільшій мірі сприяли розвитку продуктивних сил. Тому зміна форм власності відкриває нові горизонти розвитку економічної системи.

Розрізняють тип власності та форму власності. Тип власності характеризує найбільш узагальнені принципи її функціонування. Форма власності – це впорядкована система господарських стосунків, що визначає конкретний спосіб та механізм взаємодії об'єкта і суб'єкта власності.

Питання взаємодії форм, типів власності та їх наповнення змістом не мають єдності між вченими. Критичний аналіз єдності цих понять наведено в роботі Мандибури В., які він групує в п'ять різних підходів [9, с. 59-60].

Людству відомі три основні типи власності – приватна, суспільна і змішана. Приватна власність – це такий тип власності, коли виключне право на володіння, користування

і розпорядження об'єктом власності та отримання доходу належить приватній особі.

Відмінною рисою приватної власності є те, що власник безпосередньо здійснює і реалізує право володіння, розпорядження, використання і привласнення. Приватний власник вчиться, шукає, знає, придумує, купує, фінансує наукові дослідження. Однозначно розвиває продуктивні сили, а відповідно, суспільство в цілому. В цьому глибоке, прогресивне значення приватної власності.

Суспільна власність означає спільне привласнення засобів виробництва і його результатів. Суспільна власність передбачає спільне володіння, розпорядження і виключає індивідуальне. Всі члени суспільства володіють спільно, індивідуально ж – ніхто. Суспільна власність на засоби виробництва зрівнює всіх членів суспільства як співвласників. Вони всі власники. Ніхто не має права на перевагу у володінні.

Змішана власність поєднує різні форми власності – приватну, державну, колективну та інші.

Форми власності не є незмінними. Вони виникають, розвиваються, модифікуються і зникають із зміною і зникненням умов і середовища, в яких вони існують. В основі еволюції форм власності лежить механізм постійного оновлення економічного устрою суспільства.

Так склалося, що історично першою формою власності була колективна, общинна власність на землю. Вона виражала спільне привласнення результатів праці всіма членами общини як єдино можливий засіб її виживання.

У процесі розвитку продуктивних сил і суспільного поділу праці проходив розпад общини і виділення приватних власників. Розвивався обмін, росла майнова нерівність населення. З'явилася приватна власність, яка була заснована на експлуатації праці рабів і кріпаків, а потім найманих робітників.

З розвитком ринкової економіки панівного характеру набула приватна одноосібна власність, яка поступово модифікувалась в корпоративну (акціонерну) власність.

Сучасна ринкова економіка ґрунтується на таких основних формах власності: приватна (дрібнотоварна, приватна індивідуальна, інтелектуальна); колективна (корпоративна (акціонерна), кооперативна, громадських організацій); державна (загальнодержавна, комунальна (муніципальна) і міждержавна. Така розмаїтість форм власності свідчить, що сучасна ринкова економіка – це змішана економіка.

Сьогодні в Україні за умов демократизації і ринкової економіки відбуваються істотні зміни

у відносинах власності. Власність виступає в таких формах: індивідуальна, приватна, колективна, державна, інтелектуальна, змішана. Всі форми власності є рівноправними і держава створює рівні умови для розвитку всіх форм власності та їх захисту.

Індивідуальна форма власності формується за рахунок індивідуальної праці, участі в суспільному виробництві, ведення підприємницької діяльності, вкладення коштів у кредитні установи, акціонерні товариства, а також майна, одержаного внаслідок успадкування.

Державна власність – це така система відносин, за якої абсолютні права на управління і розпорядження власністю здійснюють органи (інститути) державної влади. Вона включає: загальнодержавну власність – це спільна власність усіх громадян країни, яка не поділяється на частки і не персоніфікується між окремими учасниками економічного процесу (майно, що забезпечує діяльність Верховної Ради України та утворюваних нею державних органів; майно Збройних Сил, органів служби безпеки, прикордонних і внутрішніх військ; оборонні об'єкти; єдина енергетична система; кошти державного бюджету; національний банк; інші державні банки; майно вищих і середніх спеціальних навчальних закладів; страхові, резервні та інші фонди та майно, що становить матеріальну основу суверенітету України і забезпечує її економічний та соціальний розвиток). Державний сектор економіки має місце в усіх країнах. Значне місце в економіці він займає як у нових індустріальних країнах (Південній Кореї, Сінгапурі, Тайвані, Гонконгу), так і в старих (Швеції, Голландії, Данії, Португалії). Традиційно високою є питома вага цього сектору в національній економіці Франції – 33%, Австрії – 37%, Італії – понад 40%. [3, с. 66]. Можна погодитися з Магденко С. О., що в умовах сьогодення, глобалізації соціально-економічних процесів потрібно підвищувати роль державної власності для захисту інтересів суспільства, а не знищувати її [8, с. 6]; муніципальну (комунальну) власність – це власність, яка перебуває в розпорядженні регіональних державних органів (області, міста, району, територіальної громади); майно державних підприємств – це те майно, яке закріплене за державним підприємством і яким воно може розпоряджатися.

Колективна власність – це соціальне (колективне) утворення, яке вступає в економічні відносини від імені певного товариства, в якому об'єднані кілька або багато суб'єктів.

Вона включає: кооперативну власність – це об'єднана власність членів окремого кооперативу, створена на добровільних засадах для здійснення спільної діяльності; власність трудового колективу – спільна власність, передана державою чи іншим суб'єктом у розпорядження колективу підприємства (на умовах викупу чи оренди), яка використовується відповідно до чинного законодавства; власність громадських та релігійних об'єднань створюється за рахунок власних коштів, пожертвувань громадян чи організацій або шляхом передачі державного майна. Суб'єктами такої власності є партії, профспілки, спортивні товариства, церкви та інші громадські організації; власність колективу орендарів – це вироблена продукція, одержані доходи та інше майно, придбане на підставах, не заборонених законом; власність акціонерного товариства – це майно, придбане за рахунок продажу акцій, одержане в результаті його господарської діяльності.

Приватна власність – це закріплення права контролю економічних ресурсів та життєвих благ за окремими людьми чи групами людей. Вона поділяється на індивідуально-трудова і з найманою працею. Закон України «Про власність» передбачає існування приватної власності.

Індивідуально-трудова власність характеризується тим, що фізична особа в підприємницькій діяльності одночасно використовує власні засоби виробництва і свою робочу силу. Вона поділяється на сімейну трудову та одноосібну.

Сімейна трудова власність передбачає, що в господарстві використовується праця членів сім'ї (наприклад, фермерське сімейне господарство).

Приватна власність з найманою працею це: партнерська власність і корпоративна (акціонерна) власність.

Змішана форма власності у нашій країні формується, коли спільні підприємства з участю юридичних осіб і громадян України та юридичних осіб і громадян інших держав

мають на території України у власності майно, необхідне для здійснення діяльності, визначеної установчими документами.

На території України іноземні держави можуть мати у власності майно, необхідне для здійснення дипломатичних, консульських та інших міжнародних відносин, у випадках і порядку, встановлених міжнародними договорами і законодавчими актами України.

У зв'язку з розвитком сучасної технологічної революції та становлення постіндустріальної структури виробництва на провідну ланку виробничого процесу перетворюється інформатика, а сама інформація – на форму багатства, домінуючого об'єкта власності. Інформація як носій знань стає об'єктом купівлі-продажу і у країнах посилюється конкурентна боротьба за приватне володіння інформацією. На цьому ґрунті формується духовна власність суспільства, що дає поштовх нагромадженню його інтелектуального потенціалу.

Інтелектуальна власність – це є твори науки, літератури і мистецтва, відкриття, винаходи, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, результати наукових досліджень. Вона закріплюється володінням патенту чи ліцензії. У ХХІ ст. знання і досягнення науки перетворюються на основне джерело розвитку економіки.

Висновки. Отже, відносини власності виникають внаслідок відносин між людьми, групами людей, державою тощо з приводу привласнення – відчуження матеріальних і нематеріальних благ. Відносини власності розвиваються під впливом закономірностей загально цивілізаційного процесу. Вчені-економісти вкладають різний зміст щодо її різноманітних типів, форм і видів. Зазначимо, що сьогодні в Україні відбуваються істотні перетворення у відносинах власності, а для стабільності економічної системи суспільства повинні бути присутні всі типи, види та форми власності. А от, що стосується оптимального їх співвідношення, то це питання потребує додаткового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України* 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>
2. Гальчинський А. С., Палкін П. С. Економічна теорія. Київ : Вища школа, 2007. 503 с.
3. Григорук А. А., Литвин Л. М. Основи економічної теорії. Тернопіль : Збруч, 2009. 400 с.
4. Доманенко М. В., Рубаник В. Є. Власність і право власності: нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні. Х. : Факт, 2002. С.64.
5. Економічна теорія: Політекономія : Підручник / за ред. В.Д. Базиловича. 7-е вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2008. 719 с.

6. Зюзь Д. Генеза інституту власності та роль держави в трансформації відносин власності. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 2(51). Ч. 1. С. 102–110.
7. Локк Дж. Сочинения : В 3 т. Т. 3. Москва : Мысль, 1988. 668 с.
8. Магденко С. О. Відносини власності як основна складова формування сучасного ринкового господарства України. *Економіка харчової промисловості*. Том. 7. Випуск 4/2015. С. 3–8.
9. Мандибура В. Системно-формаційна трансформація інституту власності. *Економічна теорія*. 2013. № 2. С. 57–73.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua>
2. Halchynskiy A. S., Palkin P. S. (2007). *Ekonomichna teoriia* [Economic theory], 503 p.
3. Hryhoruk A. A., Lytvyn L. M. (2009). *Osnovi ekonomichnoyi teorii* [Foundations of economic theory], 400 p.
4. Domanenko M. V., Rubanyk V.E. (2002). *Vlasnist i pravo vlasnosti: narysy z istorii, filosofii, teorii i praktyky rehuliuвання vidnosyn vlasnosti v Ukraini* [Property and right to property: essays on history, philosophy, theory and practice of regulating property relations in Ukraine], p. 64.
5. Bazylevych V. D. (2008). *Ekonomichna teoriia: Politekonomiia: Pidruchnyk* [Economic theory: Political Economy: Textbook], 719 p.
6. Ziuz D. (2017). *Heneza instytutu vlasnosti ta rol derzhavy v transformatsii vidnosyn vlasnosti* [Genesis of the institute of ownership and role of the state in transforming the property relations]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia* [Efficiency of public administration], vol. 2(51), ch. 1, pp. 102–110.
7. Lокk Dzh. (1988). *Sochyneniya* [Essays], T. 3, 668 p.
8. Mahdenko S. O. (2015). *Vidnosyny vlasnosti yak osnovna skladova formuvannya suchasnoho rynkovoho hospodarstva Ukrainy* [Property relations as the main component of the formation of the modern market economy of Ukraine]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, T. 7, vol. 4, pp. 3–8.
9. Mandybura V. (2013). *Systemno-formatsiina transformatsiia instytutu vlasnosti* [System-formation transformation of the institution of property]. *Ekonomichna teoriia* [Economic theory], no. 2, pp. 57–73.